

Сенка Ковач
(Белград, Југославија)

ПОГЛЕД ВРЗ ЗАПАДНОАФРИКАНСКИТЕ МАСКИ

Абстракт: На маската во Западна Африка се гледа како на знак со три аспекта: израз, содржина и значење. Изразот е дел од знакот реализиран во некој материјал. Содржината е аспектот на знакот кој го содржи означениот концепт. Значењето може да се дефинира како процес, како чин кој го поврзува означувачот со означениот концепт. Значењето се формира во верските обичаи. Маската како сложен знак игра значајна улога во обредите. Во верските обичаи маската се појавува како медиум помеѓу светот на живите и предците, од кои заедницата очекува помош и заштита. Маската има значајна верска функција во Западна Африка, но исто така и важна општествена улога, како што заедницата воспоставила поблиски врски за време на подготвувањето и извршувањето на заедничките обреди.

Клучни зборови: маска, јазик, знак, израз, содржина, значење, ноетичко поле, функција, обреди, метонимски, метафорично, чувство (смила), Западна Африка

I

Маските биле создадени како одговор на човековите најдлабоки потреби да ги надмине границите кои природата му ги поставила. Ставајќи маска на лицето, човекот можел да се доближи до светот на предците и боговите од кои тој очекувал помош и заштита. Во западноафриканските заедници кои беа анализирани (Ковач 1996: 1 - 223) на маската беше гледано како на знак.

Пјер Гиро (Pierre Guiraud) го дефинирал знакот како поттик, материја која може да се спознае и чијашто ментална слика се поврзува во нашиот ум со сликата на друг поттик кој умот треба да го повика (разбуди) со цел да комуницира (Гиро 1975: 26). Маската е сложен знак кој се состои од одреден број едноставни знаци. Сите сложени и едноставни знаци го сочинуваат јазикот на маската, затоа што овој термин, како што истакнал Лотман (Lotman), "може да се употреби за да се означат кој било систем кој служи во комуникацијата помеѓу две или повеќе личности. Секој јазик употребува определени знаци кои го сочинуваат неговиот речник и има одредени правила за комбинирање на знаците. Бидејќи човечкото спознание е, всушност, јазичното спознание, сите видови на модели базирани врз тоа спознание (вклучувајќи ја уметноста) можат да бидат дефинирани како секундарни јазици" (Лотман, 1976: 38 - 41).

Човекот ја гледа вселената како хаотичен бескрај кој е над неговите спознајни способности. Човечкото познавање на оваа вселена, оттаму, се состои од воспоставување ред во тој неред и редуцирање на бескрајното на конечно, кое е поприлагодено на човековите способности. Знаковите му помагаат на човекот да ја обликува својата вселена според своите сопствени способности (Шкиљан 1985: 13). На маската тука се гледа како на знак кој се состои од три аспекта: израз, содржина и значење. Изразот е дел од знакот реализиран во некој материјал. Содржината е аспектот на знакот кој го содржи означениот концепт. Значењето може да се дефинира како процес, како чин кој го поврзува означувачот со означениот концепт (страна 8, страна 87).

Секој чин на комуникација е двоен. Постои испраќач (кој го започнува изразното дејствување), од една страна и примач (кој го толкува производот од изразното дејствување), од друга страна. Изразното дејствување ја пренесува

пораката и има два аспекта. Од една страна тука е дејствувањето или производот од дејствувањето, а од друга тука е пораката која испраќачот ја шифрира, а примачот ја дешифрира (Лич (Leech) 1983: 20).

Најголемиот проблем во анализирањето на значењето на маската е тоа што тешко можете да го разберете значењето кое испраќачот сакал да го испрати. Преку третата димензија на знакот, како што вели Дубравко Шкиљан, учесникот во процесот на означување го отсликува својот сопствен став спрема односот помеѓу знакот и означениот концепт. Овој однос зависи од претходното индивидуално искуство со знаковите, значењата и вселената надвор од знакот, како и социјалното искуство сфатено како традиција и социјалната природа на човечкото суштество (Скиљан 1985: 71). Социјално и историски определените компоненти на индивидуалното искуство сочинуваат идеолошки филтер кој ја извршува потребната редукција на одразот на феномен надвор од знакот на знак, на тој начин давајќи му го на знакот неговото значење. Затоа пораките на знакот, кои се, барем навидум, недволични (јасни) на ниво на содржина, можат да имаат различни значења (страна 75).

Важен услов за разбирање на маската лежи во фактот дека луѓето пренесуваат податоци со помош на комбинирање на вербални и невербални значења. Една порака може да биде пренесена преку кој било од многубројните различни канали на комуникација и комбинирана со други пораки со помош на голем број асоцијации (страна 66).

Маската како сложен знак претставува модел на означениот феномен, затоа што знакот не ги одразува сите особини на феноменот, туку само некои од нив. Толкувањето на значењето на одредени едноставни знакови на маската варира во рамките на една заедница. Мишел Волц има истакнато дека изучувањето на маската како знак кој се состои од одреден број одгонетливи заеднички елементи не може да ја опфати целата димензија на значењето, затоа што секоја заедница употребува и толкува одреден број на форми и симболи, обично употребувани во дел од базенот на реката Волта, според своите потреби и оклоности. Знакот останува таен и неговото значење им е познато на иницираните(личности) и на групата која го употребува (Волц (Voltz) 1980: 73).

Анализата на животинските слики, геометриските симболи и боите покажува дека некои елементи се карактеристични само за некои заедници, додека други се заеднички за неколку народи. Бројот на симболите открива голем број на космогониски концепти кај африканските народи. Анализата на едноставните знаци на некои маски покажува дека маската станала групен амблем во некои заедници. Тотемските слики, а преку нив маските, станале основа за препознавање, разликување и признавање на некоја заедница.

На третиот аспект на маската - значењето може да се гледа како на процес, како на чин кој го поврзува означувачот со означениот концепт. Процесот е лоциран во верските обичаи и се случува на две рамништа или во два контекста. Едниот е религиозен, а другиот е социјален.

II

Маската во Западна Африка се појавува во ритуалите на премин во кои транзицијата од еден општествен статус во друг се постигнува со помош на магија и е јавна. Маската има важна функција во иницијацијата и погребните церемонии (Ковач 1988: 15-28).

Ритуалите на иницијација имаат неколку нивоа, чијашто функција е да се унапреди иницираната личност од нејзината првобитна улога преку пригодна обредна постапка. Преку иницијацијските ритуали на унапредување, иницираната

личност станува необична личност која живее во необично време. На следното ниво, на иницираната личност и се наметнати рестрикции на движењето, храната и јадењето. За обичните луѓе, иницираната личност на ова ниво е "загадена со светост" и затоа е нечиста за другите членови на заедницата. На ова ниво иницираниот ја учи тајната на маската. Таа функционира како медиум преку кој, со помош на посебни магиски постапки, се воспоставува комуникација помеѓу светот на живите и оној на нивните предци, од кои се очекува да ја заштитат заедницата од лоши влијанија. Оваа врска се воспоставува преку неколку канали за комуникација: танц, маска, и таен јазик. Во иницијациите кои се изведуваат во анализираните западноафрикански заедници можат да се разликуваат две функции. Магиско-религиозната функција, присутна на сите нивоа на обредното изведување, е очигледна, додека социјалната функција е прикриена (латентна), бидејќи неразделноста на заедницата е поинтензивна за време на подготовките за иницијација и по неа.

Во верските обичаи на западноафриканските народи погребната церемонија има неколку нивоа. Се верува дека душата-духот е одделена од телото на покојникот, кој е загаден, како што се и сите роднини на покојникот. Членовите на заедницата сакаат да ја соединат душата на покојникот со душите на неговите предци со помош на одредени магиски постапки. Тие изведуваат низа магиски постапки со цел да се заштитат од телото на покојникот, за кое се верува дека е нечисто. Маската е важен елемент на погребните ритуали на западноафриканските народи. Таа може да ја фати животната сила која се ослободува од човек на умирање или од животно. Маската има функција на сила која го насочува движењето на духовните сили расфрлани по светот. Таа ги заробува, со цел да ги спречи да талкаат наоколу. Кога на животната сила ослободена во мигот на умирањето би и било дозволено да скита, таа би ги вознемирила живите и нивниот ред. Фатена во маската, таа е ставена под контрола и се собира само за да биде повторно разделена за благодат на заедницата.

Маската се појавува на второто ниво на погребната церемонија, кога комуникацијата помеѓу светот на живите и оној на мртвите е воспоставена во куќата на покојникот, во граничната зона. Маската, тајниот јазик кој се зборува за време на ритуалот, музиката, танците и даровите (жртвите) се медиумите преку кои членовите на заедницата комуницираат со предците. Целта на обредот е душата на покојникот да им се придружи на предците. Тоа се ритуали на чистење во кои се покажува дека маската ги растерува злите сили од домот на покојникот, така што преку маската и жртвените животни може да се насочи позитивната енергија од предците кон членовите на семејството на покојникот. Африканското општество им придава голема важност на погребните ритуали, затоа што се верува дека покојникот може да и наштети на заедницата доколку обредите не се изведат.

Во Западна Африка се одржува групна комеморативна служба за предците. Се организираат групни церемонии во чест на митските предци и се одржуваат групни комеморативни служби за членовите на заедницата кои починале во одреден период. Догоните организираат групни церемонии посветени на митските претци еднаш во шеесет години (Сиги (Sigi)) (Гријо (Griaule) 1983: 166-227, Императо (Imperato) 1971: 28-33, 68). Овие обреди имаат две нивоа: религиозно и социјално. Преку различни магиски постапки, членовите на заедницата сакаат да воспостават врска помеѓу светот на живите, од една страна и митските предци и покојните членови на заедницата, од друга страна, при што заедницата очекува помош и заштита од последните. Маската, истурањето вино или масло на земја и тајниот Сиги јазик се медиумите преку кои се воспоставува комуникација меѓу заедницата,

митскиот предок и покојните членови на заедницата. Сиги празникот има скриена социјална функција, затоа што за време на подготовките за празникот, и потоа, заедницата е исклучително неразделна.

Некои аграрни народи (Бамбаранците-the Bambara) (Императо 1975: 62-72) групно ги означуваат почетокот и крајот на земјоделската сезона. Обредите симболично ја оживуваат легендата за митскиот предок Тај Вара (Thy Vara) (Императо 1970: 8-13, 71-80), кој ги учел луѓето како да ја обработуваат земјата. Маските и танците во овие обреди посредувале помеѓу луѓето и земјоделските божества, од кои луѓето очекувале заштита. Освен очигледните магиско-религиски елементи, обредот има, исто така, и социјални функции. Ако жетвата била обилна, членовите на заедницата не би морале да ја напуштат земјата и територијата населена од заедницата.

Маските имале важна социјална функција во западноафриканските заедници. Верските и политичките организации се собирале околу светата маска, која станала основа на култот кон метафорично божество. Маската помагала да се зацврсти локалната политичка власт преку тајни друштва. Освен магиско-религиозните функции, тајните друштва имале важна социјална функција. Во Западна Африка тие станале еден вид на шумски школи каде што членовите на заедницата ја проучувале историјата, митологијата и етичките правила на заедницата. Тајните на маските им биле откривани на иницираните за време на иницијациските ритуали, под услов тие да ја чуваат тајната од останатите во заедницата.

Тајните друштва биле задолжени за празниците важни за заедницата. За време на нивното подготвување и славење, меѓуплеменските конфликти се запирале со покажување на маската која имала комуникациска функција. Гуере (the Guere) и Уобе (the Ouobe) имаат маски кои функционираат како судии, маски кои означуваат војна и нејзин прекин, и маски кои ги регулираат односите во рамките на заедницата. Возраста и хиерархиската положба во заедницата се означени со бојата и алиштата кои маскираната личност ги носи. Маските, во голема мера, придонесле за зајакнувањето на локалната политичка власт преку тајните друштва (Харли (Harley) 1941: 3-39). Маската го заштитувала авторитетот на тајното друштво и го одржувала постоечкиот систем на општествени односи.

Анализата на материјалот кој ни е на располагање покажува дека маската сè уште се употребува во обредите на Догоните (Dogon) (Сиги (Sigi) и Дама (Dama)) и во танците изведени за туристите (Лејн (Lane) 1988: 66-69, 92). Во модерна Нигерија (Харпер (Harper) 1970: 48.53), маската станува важен елемент на карневалите, на тој начин напуштајќи го второто обредно ниво и станувајќи фолклорен елемент ослободен од одредени табуа кои му биле надоврзани на претходното ниво.

Литература:

Bart, R., 1971. *Knjizevnost, mitologija semiologija*, Beograd

Giro, P., 1975. *Semiologija*, Beograd

Griaule, M., *Masques Dogons*, Paris

Harley, W. G. 1941. "Notes on the Poro in Liberia" Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, том XIX, N 2, 3-39

Harper, P., 1970. "A Festival of Nigerian Dances", African Arts, том III, N 2, 48-53

Imperato, P. J.,

- 1970. "The Dance of Thy Vara", African Arts, том IV, N 1, 8-13, 71-80

- 1971. "Contemporary Adapted Dances of the Dogon", African Arts, том V, N 1, 28-33, 68

- 1975. "*Last Dances of the Bambara*", *Natural History*, том LXXXIV, N 4, 62-72
- Kovach, S.,
- 1996. *Maska kako znak*, Beograd
 - 1998. "*Rituals with Masks in West Africa*", Обичаи со маски, Музеј на Македонија, Скопје
- Lane, J. P., 1988. "*Tourism and Social Change among the Dogon*", *African Arts*, том XXI, N 4, 66-69, 92
- Leech, E., 1983. *Kultura i komunikacija*, Beograd
- Skiljan, D., 1985. *U pozadini znaka*, Zagreb
- Verger-Fevre, P. J. L., 1985. "*Etude des masques faciaux de l'ouest de la Cote d'Ivoire conserves dans les collections publiques francaises*", *Arts d' Afrique Noire*, N 53, 17-29
- Voltz, M., 1980. "*Afrique – Masques Voltaiques, Les masques et leur fonctions*", *Maison de la culture de Rennes*, 71-74